

PRAWNE ASPEKTY USTANOWIENIA METROPOLII MOHYLEWSKIEJ

Słowa kluczowe: legat apostolski, tworzenie diecezji, metropolia mohylewska, konstytucja apostolska, bulla, brewe, mianowanie biskupów

Keywords: apostolic legate, creation of a diocese, Mogilev metropolis, apostolic constitution, papal bull, papal breve, appointment of bishops

Schlüsselwörter: Apostolischer Legat, Bistumsgründung, Metropole Mogilev, Apostolische Konstitution, Bulle, Breve, Bischofsernennung

W literaturze utrwalił się pogląd, że papież Pius VI utworzył metropolię i archidiecezję mohylewską wydaną w Rzymie konstytucją apostolską *Onerosa* z 4/15 kwietnia 1783 roku¹. Przyczynkiem do takiego wniosku jest publikacja Rainalda Segretiego, który opatrzył wspomniany dokument opisem: „Erectio sedis archiepiscopalis Latini ritus in civitate Mohiloviensi in Alba Russia etc.”, w ramach zamieszczonych w tomie także konstytucji apostolskich dla innych jednostek kościelnych. Sugeruje on, że doszło do utworzenia tej prowincji kościelnej wprost w Rzymie². Tymczasem zbiór *Bullarii Romani continuatio* miał charakter prywatny. Zasadniczo zamieszczano tam dokumenty papieskie w formie bulli³. Była ona formą uroczystego dokumen-

* Ks. dr Adam Stefan Ornatek – doktor nauk prawnych w zakresie prawa kanonicznego, adwokat Roty Rzymskiej, sędzia w Metropolitalnym Sądzie Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie, członek Stowarzyszenia Kanonistów Polskich, wykładowca w Warmińskiej Szkole Biblijnej, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0184-3371>, e-mail: ornatek@hotmail.com.

¹ J. Wasilewski, *Arcybiskupi i administratorowie Archidiecezji Mohylewskiej*, Pińsk 1930, s. 4; A. Kozyrka, *Mohylewska Metropolia*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 13, red. E. Gigilewicz, Lublin 2009, kol. 44; М.А. Попов, А.И. Ганчар, *Митрополит С. Богуш-Сестренцевич: формирование правительственной политики по отношению к Римско-католической церкви на белорусских землях (конец XVIII – первая четверть XIX века)*, Гродно 2012, passim; A. Szot, *Struktury administracyjne Kościoła rzymskokatolickiego w Cesarstwie Rosyjskim (w latach 1772–1847)*, „Kościół w Polsce. Dzieje i kultura” 12(2013), s. 58; X. Пожарский (ред.), *Могилевская Римско-католическая архиепархия. Свидетельства живой памяти. 1783–1939. Международная конференция в Санкт-Петербурге 6–9.12.2018. Доклады и архивные материалы*, Санкт-Петербург 2019, passim.

² *Bullarii Romani continuatio*, red. R. Segreti, t. 7, Romae 1843, s. 122.

³ T. Pawluk, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*, t. 1, Olsztyn 1985, s. 130–131.

tu, opatrzonego ołowianą pieczęcią⁴. Brewe zaś stosowane było do postanowień papieskich o niższej randze⁵. W praktyce w XVIII wieku i później wiele pism Stolicy Apostolskiej wizualnie przypominało bulle, a w rzeczywistości były to brewe⁶. Konstytucja apostolska to rodzaj ustawy papieskiej o charakterze powszechnym lub partykularnym, dotyczącej spraw większej wagi⁷. Takimi były zazwyczaj decyzje o utworzeniu nowych diecezji.

1. DOKUMENTY WYSTAWIONE W RZYMIE

Pismo kard. prefekta Kongregacji ds. Rozkrzewiania Wiary Leonarda Antonellego do kard. Lazzara Opizja Pallaviciniego, sekretarza stanu Stolicy Apostolskiej, z 23 kwietnia 1783 roku informowało o przesłaniu dwóch brewe przewidzianych dla nuncjusza apostolskiego w Warszawie Giovanniego Andrei Archettiego. Dokumenty pochodziły z sekretariatu brewiów papieskich, na czele którego stał kard. Innozenzio Conti⁸. W przedruku listu apostolskiego *Onerosa* zamieszczono podpis kard. Innozenzia Contiego – „J. Card. de Comitibus”⁹. Niezbitnie potwierdza to tezę Marie-Josepha Rouëta de Journela SJ, że listy apostolskie do nuncjusza Archettiego oraz Katarzyny II zostały wystawione w formie brewe, a nie bulli¹⁰. Dotyczyło to pisma uwierzytelniającego nuncjusza oraz jego nominacji na legata papieskiego w Sankt Petersburgu. Prace edytorskie Segretiego, obok konstytucji apostolskich oraz uroczystych bulli, zawierały również inne dokumenty. Przykładem tego jest homilia papieża Piusa VI wygłoszona 30 grudnia 1781 roku w czasie sakry ks. François de Pierre’a de Bernis w kościele św. Ludwika w Rzymie¹¹.

Badacz problematyki Rouët de Journal SJ, oparłszy się na analizach archiwalnych zasobów watykańskich, wykazał zespół dokumentów fundacyjnych oraz konieczność ustanowienia przedstawicielstwa papieskiego przy dworze cesarskim w Sankt Petersburgu¹². Wiązało się to z powołaniem do życia przez Katarzynę II jej ukazem z 17/28 stycznia 1782 roku, bez porozumienia z papieżem, arcybiskupstwa obejmującego

⁴ W. Wójcik, *Bulla*, w: *Encyklopedia katolicka*, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski, t. 2, Lublin 1995, kol. 1192.

⁵ H. Rybczyński, *Brewe*, w: *Encyklopedia katolicka*, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski, t. 2, Lublin 1995, kol. 1064.

⁶ T. Pawluk, *Prawo*, t. 1, s. 217.

⁷ C. 1, 2, *de constitutionibus*, I, 2, in VI°. Zob. T. Pawluk, *Prawo kanoniczne*, t. 1, s. 217–218.

⁸ M. J. Rouët de Journal, *Nonciatures de Russie d’après les documents authentiques*, t. 1: *Nonciature d’Archetti 1783–1784*, Città del Vaticano 1952, s. 19.

⁹ A. Theiner, *Die neuesten Zustände der Katholischen Kirche beider Ritus in Polen und Rußland seit Katharina II. bis auf unsere Tage: mit einem Rückblick auf die Russische Kirche und ihre Stellung zum heiligen Stuhle seit ihrem Entstehen bis auf Katharina II. bis auf unsere Tage; mit einem Bande Dokumente*, Augsburg 1841, s. 86.

¹⁰ Por. P. Pierling, *La Russie et le Saint-Siège. Études diplomatiques*, t. 1, *Catherine II. – Paul I. – Alexandre I*, Paris 1912, s. 152.

¹¹ *Bullarii*, t. 7, s. 420–422.

¹² M.J. Rouët de Journal, *Nonciatures*, t. 1, s. 457–460; zob. Z. Grocholewski, *Dyplomacja Stolicy Apostolskiej*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 4, red. R. Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz, Lublin 1985, kol. 428.

Cesarstwo Rosyjskie, na czele ze Stanisławem Sierżeniewiczem, dotychczasowym biskupem tytularnym Mallus¹³. Pierwszą w historii nuncjaturę w Rosji powierzono arcybiskupowi Archettiemu, dotychczasowemu legatowi papieskiemu przy królu polskim Stanisławie Augustie Poniatowskim¹⁴. Przebywał on w Rosji od lipca 1783 roku do czerwca 1784 roku¹⁵. Dokumenty fundacyjne metropolii mohylewskiej związane były z przekazaniem Archettiemu obowiązków legata w charakterze *orator apostolicus*¹⁶. Papież Pius VI skierował do carowej Katarzyny II list apostolski w formie brewe *Magnopere* z 26 kwietnia 1783 roku¹⁷. Stanowił on dokument akredytacyjny dla nuncjusza¹⁸. Papież powołał się na wymianę korespondencji z carycą odnośnie do ustanowienia swojego przedstawicielstwa przy jej dworze¹⁹. Przedstawił rangę legata jako *orator apostolicus*, co było terminem zamiennym dla nuncjusza papieskiego²⁰. Dyplomata uzyskał paszport z wpisem „Ambasador Papieża Rzymskiego na Dworze Rosyjskim” w celu wypełnienia misji, a nie utworzenia stałej nuncjatury²¹. W liście *Magnopere* opisano ramy działalności dyplomaty: powołanie do życia archidiecezji obrządku łacińskiego w Mohylewie, ustanowienie arcybiskupa z prawem używania paliusza oraz jego biskupa koadiutora. Misja dyplomatyczna Archettiego dotyczyła zarówno obrządku łacińskiego, jak i greckiego w Cesarstwie Rosyjskim i miała bazować na realizacji prawa kanonicznego. Papież zaznaczył, że ustanowiony legat

¹³ Zob. T. Kasabuła, *Początki organizacji terytorialnej Kościoła katolickiego obrządku łacińskiego w Cesarstwie Rosyjskim*, „Rocznik Teologii Katolickiej” 7(2008), s. 268; A. Kozyrńska, *Sierżeniewicz Stanisław*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 18, red. E. Gigilewicz, Lublin 2013, kol. 183–184; M. Inglot, *Stolica św. Piotra i Sankt Petersburg. U początków oficjalnych relacji dyplomatycznych między dwoma państwami w XIX wieku*, w: *Pomiędzy św. Piotrem i Sankt Petersburgiem. Kościół katolicki na Podlasiu i Lubelszczyźnie na przełomie XIX i XX wieku*, red. J.R. Marczewski, Lublin 2022, s. 22.

¹⁴ D. Wojtyńska, *Nuntiorum series chronologica*, w: *Acta Nuntiaturae Poloniae*, t. 1, red. D. Wojtyńska, Romae 1990, s. 323.

¹⁵ M. Inglot, *Historia struktur Kościoła katolickiego w Rosji* [on-line], https://opoka.org.pl/biblioteka/D/DD/rosja_administracja2001.html (dostęp: 6.02.2025).

¹⁶ Zob. J.M. Moeglin, *La place des messagers et des ambassadeurs dans la diplomatie princière à la fin du Moyen Age*, „Études de lettres” 3(2010), s. 25.

¹⁷ A. Theiner, *Die neuesten*, s. 81–83; *Акты и грамоты устройствъ и управлени римско-католической церкви въ Имперіи Россійской и Царствъ Польскомъ*, Санкт-Петербург 1849, s. 2–5; M.J. Rouët de Journel, *Nonciatures*, t. 1, s. 458–459.

¹⁸ Zob. R. Szewczyk, *Pozycja prawna legatów Biskupa Rzymu*, „Prawo Kanoniczne” 56(2013), nr 1, s. 75.

¹⁹ Por. A. Czubik, *Ambasador*, w: *Leksykon prawa i protokołu dyplomatycznego*, red. S. Sykuła, J. Zajadło, Warszawa 2011, s. 18n.

²⁰ Zob. G. Wagenseil, *De legato a latere, vulgo: Des Pabsts Factotum*, Francof. et Lipsiae 1696, s. 3–4; G. Lesage, *La titulature des envoyés pontificaux sous Pie II (1458–1464)*, „Mélanges d'archéologie et d'histoire”, 58(1941), s. 207; C. Nanke, *Historia dyplomacji*, cz. 1, Kraków 1947, s. 14, 78; W. Untergehrer, *Die päpstlichen nuntii und legati im Reich (1447–1484). Zu Personal und Organisation des kurialen Gesandtenwesens* [on-line], https://edoc.ub.uni-muenchen.de/15862/1/Untergehrer_Wolfgang.pdf (dostęp: 13.02.2025), s. 173n.; A. Kalous, *Jagiellonian Kings of Bohemia and Hungary and papal legates*, w: *The Jagiellonian Kings in Europe: Dynastic Diplomacy and Foreign Relations*, red. A. Bárány, B.A. Bacsá, Debrecen 2016, s. 161; D. Fedele, *Naissance de la diplomatie moderne (XIIIe–XVIIe siècles)*, red. W. Vitzthum, B. Fassbender, A. Peters, M. Vec, Zürich, St. Gallen 2017, s. 537.

²¹ M. Inglot, *Stolica*, s. 18.

apostolski miał wykonać zadania w jego imieniu. Pius VI używał określenia „wielka władczyni” (*magna Domina, magna Ducissa*) wobec carycy²². Pismo akredytacyjne stanowiło podstawę do sporządzenia dla nuncjusza uprawnień, czyli *facultates*. Zostały one zawarte w liście apostolskim skierowanym przez papieża Piusa VI do arcybiskupa Giovanniego Andrei Archettiego w formie brewe *Onerosa* z 4/15 kwietnia 1783 roku²³. Opracowanie Rouëta de Journala nie zawiera niestety pełnego tekstu, pomija zapis o kapitule katedralnej. Instrukcja została udzielona nuncjuszowi przez kardynała Antonellego w języku włoskim. Była wystawiona bez daty, zatwierdzona przez kard. Pallaviciniego 7 maja 1783 roku i wysłana 10 maja do nuncjatury w Warszawie²⁴. Ten wielostronicowy dokument był elementem niezbędnym do wypełnienia misji dyplomatycznej Archettiego²⁵. Miejsce zamieszkania ambasadora papieskiego w Sankt Petersburgu wskazał list Archettiego do kard. Pallaviciniego ze stolicy Rosji z 4/15 sierpnia 1783 roku²⁶. Był to dom tajnego radcy Imperium Rosyjskiego Aleksandra Fiedorowicza Tałyzina²⁷. Został wynajęty za 800 rubli miesięcznego czynszu. W placówce tej przy ulicy Nowa Morskaja zamieszkali także inni współpracownicy: audytor prałat Francesco Guglielmi oraz sekretarz ks. Jacopo Massa²⁸. Pieniądze na utrzymanie misji dyplomatycznej pochodziły z Państwa Kościelnego. Całość kosztów zamknęła się w kwocie 29 627 rubli i 93 kopiejek²⁹.

Istotne dla legata było uzyskanie *exequatur*, czyli akceptacji, przy dworze petersburskim dla ustaleń z Katarzyną II³⁰. Zabezpieczało to wykonalność aktów prawnych Stolicy Apostolskiej w Cesarstwie Rosyjskim. Taka praktyka dyplomatyczna istnieje do dziś³¹. Archetti 18 maja 1783 roku wysłał z Warszawy list do Katarzyny II, informując o potrzebie przedstawienia się na jej dworze³². Z tą samą datą napisał też list do wicekanclerza hr. Iwana Ostermanna, że został wyznaczony do misji dyplomatycznej³³. Otrzymał od marszałka dworu księcia Fiodora Siergiejewicza Baryatńskiego wyciąg z reguł obowiązujących ambasadorów głów koronowanych, którzy byli ustanowieni przy dworze cesarskim³⁴. Audjencja Archettiego u carowej miała miejsce w Pałacu Letnim w stolicy Rosji 4/15 lipca 1783 roku z przedstawieniem listu uwierzytelniającego oraz kopii pisma ustanawiającego go ambasadorem³⁵. Później odbyła się także jego audjencja u wielkiego księcia Pawła, następcy tronu Rosji, i jego żony, wielkiej księżnej Marii Fiodorownej w pałacu w Carskim Siole³⁶.

²² M.J. Rouët de Journal, *Nonciatures*, t. 1, s. 457.

²³ A. Theiner, *Die neuesten*, s. 83–86; *Bullarii*, t. 7, s. 122–124; *Акты и грамоты*, s. 6–13.

²⁴ M. J. Rouët de Journal, *Nonciatures*, t. 1, s. 38.

²⁵ Tamże, s. 38–66.

²⁶ Tamże, s. 133.

²⁷ Zob. B. Dobrzańska, M. Sitek, *Mini leksykon dyplomatyczny*, Józefów 2011, s. 7.

²⁸ M. J. Rouët de Journal, *Nonciatures*, t. 1, s. XXXIX.

²⁹ Tamże, s. 375, przypis 1.

³⁰ Tamże, s. 39; zob. B. Dobrzańska, M. Sitek, *Mini leksykon*, s. 6.

³¹ R. Bierzanek, J. Symonides, *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 1995, s. 165.

³² M.J. Rouët de Journal, *Nonciatures*, t. 1, s. 69.

³³ Tamże, s. 70.

³⁴ Tamże, s. 96 oraz 99–102.

³⁵ Tamże, s. 93; zob. R. Bierzanek, J. Symonides, *Prawo*, s. 166.

³⁶ M.J. Rouët de Journal, *Nonciatures*, t. 1, s. 95.

Otrzymali oni kopie listu uwierzytelniającego oraz kopie pisma ustanawiającego Archetiego ambasadorem³⁷. Dyplomata przyjął jako język kontaktu z dworem francuski, a nie oficjalny język Państwa Kościelnego – łacinę. Świadczy o tym przemówienie Archetiego na audiencji, jakiej udzieliła mu caryca³⁸, a także następcą tronu z żoną³⁹.

2. KANONICZNE UTWORZENIE METROPOLII MOHYLEWSKIEJ

Poselstwo papieskie w Rosji w latach 1783–1784 dotyczyło kanonicznego utworzenia metropolii mohylewskiej⁴⁰. Archetti pozostawał nuncjuszem apostolskim w Warszawie. Biskup koadiutor płocki Krzysztof Hilary Szembek wykonywał obowiązki internuncjusza w jego zastępstwie przy królu polskim w latach 1783–1784⁴¹. Drugim dokumentem związanym z kanonicznym powołaniem do życia archidiecezji i metropolii mohylewskiej był list apostolski Piusa VI w formie brewe *Onerosa* z 4/15 kwietnia 1783 roku, adresowany do nuncjusza Archetiego, również wydany w Rzymie. Papież wykonał swoją jurysdykcję poprzez działania ustanowione przez siebie legata i była to *potestas vicaria*⁴². Pismo polecało utworzenie w jego imieniu nowej stolicy metropolitalnej oraz jednocześnie archidiecezji mohylewskiej ze stolicą w Mohylewie na Białorusi, wyznaczenie jednego z kościołów tego miasta na katedrę i utworzenie przy niej kapituły metropolitalnej oraz ustanowienie arcybiskupa metropolity mohylewskiego z prawem używania paliusza oraz krzyża podwójnego. Nuncjusz miał odebrać od niego przysięgę na wierność Stolicy Apostolskiej. Jako terytorium nowej jednostki kościelnej wskazano obszar całego Cesarstwa Rosyjskiego oraz podległych mu królestw, na którym metropolita miał sprawować zwyczajną władzę pasterską. Papież przekazał władzę nuncjuszowi, aby w jego imieniu dokonał kanonicznego wyłączenia kompetencji wszystkich diecezji wcześniej istniejących, których części znalazły się w granicach Cesarstwa Rosyjskiego. Po jego kanonicznym wprowadzeniu na urząd papież przewidział ustanowienie kapłana biskupem tytularnym Gadara oraz koadiutorem metropolity mohylewskiego z prawem następstwa⁴³. Oznaczało to delegowanie kompetencji, jakie papież wykonywał na konsystorzu⁴⁴, tworząc nowe jednostki kościelne, przydzielając stolice bisku-

³⁷ Tamże, s. 92.

³⁸ Tamże, s. 102.

³⁹ Tamże, s. 103.

⁴⁰ Por. J. Walkusz, *Dyplomacja watykańska i sobory jako spektakularne przejawy odnowy życia religijno-kościelnego inicjowane przez Stolicę Apostolską*, „Kościół w Polsce. Dzieje i Kultura” 15(2016), s. 10.

⁴¹ M.J. Rouët de Journel, *Nonciatures*, t. 1, s. 138; D. Wojtyska, *Nuntiorum*, s. 325.

⁴² L.V. Nicollis, *Praxis Canonica sive Jus Canonicum casibus practicis explanatum*, t. 2, Salisburgi 1729, s. 163; C.S., Berardi, *Commentaria in Jus Ecclesiasticum universum*, t. 1, Taurini 1746, s. 77–90; zob. A.S. Ornatek, *Rozumienie władzy rządzenia (jurysdykcji) w świetle konstytucji apostolskiej Praedicate Evangelium z 19 marca 2022 roku*, „Studia Elbląskie”, 25(2024), s. 432.

⁴³ A. Theiner, *Die neuesten*, s. 83–86; *Bullarii*, t. 7, s. 122–124.

⁴⁴ Z.B. Espen, *Jus Ecclesiasticum universum hodiernae disciplinae*, t. 1, Coloniae Agrippinae 1748, s. 132, p. 7; L. Ferraris, *Prompta bibliotheca canonica, juridica, moralis theologica*, t. 2, Venetiis 1782, s. 348, p. 5–7.

pie⁴⁵, ustanawiając koadiutorie z prawem następstwa lub bez tego prawa⁴⁶. W okresie między poszczególnymi zgromadzeniami konsystorza przygotowania do jego prac czyniła na co dzień Kongregacja Konsystorialna⁴⁷. Na podstawie tego umocowania nuncjusz Archetti wydał w Sankt Petersburgu 8/19 grudnia 1783 roku dokument o charakterze konstytucji apostolskiej o nazwie *Pontificiis* jako dekret wykonawczy do brewe *Onerosa* z 4/15 kwietnia 1783 roku⁴⁸. Zaznaczył też, że uprzednio doszło do uwierzytelnienia jego misji dyplomatycznej. Zgodnie z wystawionym pełnomocnictwem dokonał kanonicznego utworzenia metropolii mohylewskiej i archidiecezji z katedrą w kościele pokarmelikańskim NMP Wniebowziętej. Jednocześnie nie był to dokument cyrkumskrypcyjny, czyli dokładnie opisujący granice i wymieniający parafie⁴⁹. Zostało to przewidziane w instrukcjach dla nuncjusza⁵⁰. Całe terytorium Cesarstwa Rosyjskiego i podległych mu królestw zostało poddane zwyczajnej władzy metropolity mohylewskiego. Wcześniej Kongregacja ds. Rozkrzewiania Wiary przewidywała ograniczenie tej władzy do terytorium Białorusi, dla siebie rezerwując resztę obszaru⁵¹. Zgodnie z wytycznymi Archetti miał zapewnić stabilność uposażenia metropolity mohylewskiego i mensy biskupiej⁵².

Instrukcje dla nuncjusza przewidywały powołanie do życia kanonicznie erygowanej kapituły metropolitalnej w Mohylewie⁵³. Było to prerogatywą papieską i formalnie dokonywało się dokumentem o randze konstytucji apostolskiej w formie bulli. Kapituła metropolitalna mohylewska miała zostać ustanowiona w zgodzie z przepisami Soboru Trydenckiego. Nuncjusz wydał dekret wykonawczy *Pro majori* z 15/26 grudnia 1783 roku o randze konstytucji apostolskiej i wyglądzie bulli⁵⁴. Są to statuty kapituły archidiecezjalnej mohylewskiej, powołujące czterech prałatów i czterech kanoników gremialnych oraz czterech kanoników honorowych⁵⁵. Odstępują one od określenia metropolitalna, choć w brewe *Onerosa* tak było to użyte. Brak jest tam sformułowania *electio novi archiepiscopi*. Nie występuje również *jus patronatus* władzy świeckiej w odniesieniu do prałatur i kanonikatów. Nadawanie członkostwa w kapitule archikatedralnej należało do arcybiskupa mohylewskiego, który przyznawał je wyłącznie szlachlicom. To gremium było jego senatem⁵⁶. Przepis

⁴⁵ Z.B. Espen, *Jus*, s. 133, p. 11.

⁴⁶ Tamże, s. 133, p. 13; L. Ferraris, *Prompta*, s. 348, p. 2.

⁴⁷ Z.B. Espen, *Jus*, s. 133, p. 14.

⁴⁸ *Акты и грамоты*, s. 14–21; M.J. Rouët de Journal, *Nonciatures*, t. 1, s. 459–460; zob. X. Пожарский (ред.), *Могилевская Римско-католическая архиепархия. Свидетельства живой памяти. 1783–1939. Международная конференция в Санкт-Петербурге 6–9.12.2018. Доклады и архивные материалы*, Санкт-Петербург 2019, s. 20, fotografie.

⁴⁹ Zob. B. Szady, *Rozwój struktur parafialnych i dekanalnych metropolii mohylewskiej (1783–1918)*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 54(2019), z. 2, s. 7–8.

⁵⁰ M.J. Rouët de Journal, *Nonciatures*, t. 1, s. 44.

⁵¹ Tamże, s. 45.

⁵² Tamże, s. 42–43.

⁵³ Tamże, s. 43n.

⁵⁴ A. Theiner, *Die neuesten*, s. 93–97; zob. X. Пожарский (ред.), *Могилевская*, s. 55, fotografia.

⁵⁵ B. Kumor, *Początki i organizacja kapituły metropolitalnej w Mohylewie nad Dnieprem*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 22(1975), z. 4, s. 161.

⁵⁶ A. Theiner, *Die neuesten*, s. 94.

Soboru Trydenckiego przewidywał dla wszystkich kapituł katedralnych obowiązek wyboru rządcy diecezji *sede vacante*, po ośmiu dniach od wiadomości o zaistnieniu wakatu⁵⁷. W spisie oficjalnym archidiecezji za 1810 rok funkcjonowała nazwa „Capitulum Metropolitanum Mohileviense”⁵⁸. Kolejny nuncjusz w Rosji, arcybiskup Tommaso Arezzo, potwierdził w swoim sprawozdaniu, że na podstawie listu apostołskiego w formie brewe do nuncjusza Archettiego *Onerosa* został wydany dekret wykonawczy *Pontificiis* przez legata papieskiego w Sankt Petersburgu, powołujący do życia archidiecezję mohylewską⁵⁹. Stolica Apostolska od wieków znała praktykę przygotowywania prac do powoływania do życia nowych kościołów partykularnych przez swoich legatów. Przykładem tego był kard. Wilhelm z Modeny działający w imieniu papieża Innocentego IV. W 1243 roku przygotował i utworzył nowe diecezje: warmińską, sambijską, pomezzańską i chełmińską⁶⁰. Jednakże czymś wyjątkowym okazało się utworzenie metropolii mohylewskiej dokumentami wystawionymi w Rosji w imieniu papieża.

3. USTANOWIENIE METROPOLITY MOHYLEWSKIEGO

Instrukcje przekazane nuncjuszowi wskazywały na osoby biskupa Stanisława Sistrzeńcewicza oraz kanonika Jana Benisławskiego jako kandydatów⁶¹. Urząd metropolity i biskupa koadiutora z prawem następstwa w praktyce stawał podobne wymogi w świetle prawa kanonicznego, zarówno wówczas, jak i współcześnie. Archetti mógł jednak faktycznie dokonać wyboru tylko spośród tych kandydatów, gdyż popierał ich dwór petersburski⁶². Biskup Sistrzeńcewicz udzielał święceń kapłańskich kandydatom należącym do połockich jezuitów. Czynił to w świetle brewe kasacyjnego tego zakonu w sposób bezprawny. Przełożony prowincji jezuitów w Cesarstwie Rosyjskim nie mógł ważnie wystawić dokumentów do przyjęcia święceń kapłańskich. Papież nie uznawał zaistniałego stanu prawnego. Była to okoliczność obciążająca biskupa Sistrzeńcewicza jako kandydata do uzyskania urzędu arcybiskupa mohylewskiego⁶³. Jednak to on pozostał faworytem monarchy niekatolickiego. Dodatkowo instrukcje przekazane nuncjuszowi przewidywały, że biskup tytularny promowany

⁵⁷ Conc. Trid. Sess. 24, c. 24 de reform. Zob. J. Wroceński, *Rola i zadania prezbiterium w życiu kościoła partykularnego. Studium prawno-historyczne*, Warszawa 1998, s. 72; R. Wańczyk, *Zarys dziejów kapituły w aspekcie historyczno-prawnym jako organu kolegialnego diecezji do Soboru Trydenckiego*, „Resovia Sacra” 21(2014), s. 481.

⁵⁸ A.A. Бовкало, *Hierarchia Catholica in Imperio Rossiano in Annum 1810* [on-line], <http://petergen.com/bovkalo/sp/mohylow1810.html> (dostęp: 17.02.2025).

⁵⁹ M.J. Rouët de Journal, *Nonciatures de Russie d'après les documents authentiques*, t. 4: *Nonciature d'Arezzo 1802–1806*, cz. 2: *1804–1806*, Romae 1927, s. 431.

⁶⁰ T. Pawluk, *Prawo*, t. 1, s. 145.

⁶¹ M.J. Rouët de Journal, *Nonciatures*, t. 1, s. 40; zob. M. Loret, *Kościół katolicki a Katarzyna II 1772–1784*, Kraków–Warszawa 1910, s. 178; M. Godlewski, *Benisławski Jan*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 1, red. W. Konopczyński, Kraków 1935, s. 434–435.

⁶² M. J. Rouët de Journal, *Nonciatures*, t. 1, s. 41.

⁶³ P. Pierling, *La Russie*, s. 91–92.

na arcybiskupa ma już za sobą dochodzenie co do jego zdadności na taki urząd i było to zwyczajną praktyką Kurii Rzymskiej⁶⁴.

Podobna sytuacja zaistniała w okresie zaborów przy tworzeniu diecezji wigierskiej i mianowaniu biskupa tej diecezji w 1797 roku przez niekatolickiego króla pruskiego Fryderyka Wilhelma II. Także wtedy Stolica Apostolska, kierowana przez papieża Piusa VI, ostatecznie zaakceptowała formalnie zaistniały stan rzeczy, choć relacje międzypaństwowe nie odbywały się na szczeblu ambasadorów. W tym przypadku potrzebne było dochodzenie kanoniczne co do zdadności kapłana na przydzielany urząd⁶⁵. Zgodnie z obowiązującym wówczas prawem papież na konsystorzu postanawiał o mianowaniu biskupa diecezjalnego. Kardynał wicekanclerz sporządzał dla każdego promowanego *schedula*, czyli katalog z dokumentacją, i opatrywał swoim podpisem. Dopiero wtedy w kancelarii papieskiej powstawał list apostolski w formie bulli, czyli właściwa nominacja biskupia⁶⁶.

Powyższą procedurę z delegacji wykonał nuncjusz. Powstał dekret wykonawczy *Ad majorem* z 10/21 grudnia 1783 roku na wzór listu apostolskiego w formie bulli. Formuła pozdrowienia jest skierowana nie do elekta, a do wszystkich i poszczególnych wiernych w Cesarstwie Rosyjskim⁶⁷. Dokument powołuje się na wcześniejszy dekret wykonawczy z 8/19 grudnia 1783 roku. Wymienia zasługi i dotychczasowe zadania promowanego. Zwalnia biskupa Siestrzeńcewicza ze stolicy tytularnej Mallus. Pismo nuncjusza nie odwołuje się do wcześniejszej działalności tego hierarchy w ramach diecezji wileńskiej. W dalszej części dokument dokonuje nominacji biskupa na pierwszego arcybiskupa mohylewskiego, jest zatem prekonizacją. Używanie paliusza przewidziano w *Pontificale Romanum*. Terytorium władzy metropolity mohylewskiego stanowiły granice Cesarstwa Rosyjskiego i podbitych przez nie innych królestw. Była to władza zwyczajna, własna i bezpośrednia oparta na obowiązującym prawie, w łączności z następcą św. Piotra. *Iuramentum fidelitatis*, czyli przysięga wierności wobec Stolicy Apostolskiej, było obowiązkowym aktem procedury ustanawiania nowego biskupa. Zwykle jego formuła była załączana do bulli prekonizacyjnej⁶⁸. W przypadku arcybiskupa Siestrzeńcewicza doszło, z inicjatywy dworu petersburskiego, do kompilacji *iuramentum fidelitatis* z przysięgą wierności władcom. Dopiero wówczas treść ta została zaaprobowana przez Katarzynę II⁶⁹. Przy tworzeniu kompilowanego tekstu przysięgi dla arcybiskupa i biskupów mohylewskich dwór petersburski powoływał się na wzór *homagium* biskupów katolickich z Królestwa Pruskiego. Zaistniało domniemanie, że sakra udzielona w niekatolickim kraju ma być poprzedzona przysięgą wierności królowi. Świadczy o tym korespondencja nuncju-

⁶⁴ M.J. Rouët de Journal, *Nonciatures*, t. 1, s. 52.

⁶⁵ Zob. A.S. Ornatek, *Wpływ pruskiego prawa krajowego na powstanie i realizację konstytucji apostolskiej Piusa VI Saepa factum est z 16 marca 1799 roku*, „Studia Redemptorystowskie” 14(2016), s. 488.

⁶⁶ Zob. D. Bouix, *Tractatus de Episcopo ubi et de synodo dioeciesana*, t. 1, Parisiis 1873, s. 239; J. Wroceński, *Nominacje biskupów w świetle prawa kanonicznego i praktyki dyplomatycznej*, „Prawo Kanoniczne” 40(1997), nr 1–2, s. 91.

⁶⁷ A. Theiner, *Die neuesten*, s. 91; *Акты и грамоты*, s. 24.

⁶⁸ Zob. D. Bouix, *Tractatus*, s. 240.

⁶⁹ A. Theiner, *Die neuesten*, s. 97–99.

sza z kard. Pallavicinim z 6/17 października 1783 roku⁷⁰. Takiej przysięgi nie składał jednak biskup koadiutor chełmiński Johann Karl von Hohenzollern-Hechingen przed przyjęciem sakry. Obowiązywała go tradycyjna przysięga wierności Stolicy Apostolskiej⁷¹.

Prace nad tekstem przysięgi i uzgadnianie stanowisk pociągały za sobą zwłokę w ustanowieniu metropolity mohylewskiego. Trwało to do grudnia 1783 roku. Wprowadzenie w urząd arcybiskupa Sierstrzeńciewicza nastąpiło wobec kapłanów i wiernych. Nuncjusz przyjął od niego ustaloną przysięgę wierności. Wprowadzanie biskupa na urząd w nowo utworzonej diecezji w obecności kapłanów i wiernych jest praktykowane do dziś⁷². Dokument potwierdzający przyjęcie *iuramentum fidelitalis* i wprowadzenie na urząd arcybiskupa mohylewskiego Stanisława Sierstrzeńciewicza z 18/29 stycznia 1784 roku został wydany na wzór pism papieskich z ołowianą pieczęcią⁷³. Potwierdza nałożenie paliusza metropolitalnego arcybiskupowi Sierstrzeńciewiczowi przez nuncjusza i jest przezeń podpisany⁷⁴. Dokonało się to w nowo powstałym kościele rzymskokatolickim św. Katarzyny w Sankt Petersburgu⁷⁵, który legat poświęcił 7 października 1783 roku⁷⁶. Było wymogiem prawa kanonicznego i dopiero wówczas metropolita uzyskał przewidzianą dla niego władzę⁷⁷.

4. USTANOWIENIE BISKUPA KOADIUTORA MOHYLEWSKIEGO

Ks. Jan Benisławski został uznany w historiografii za biskupa koadiutora z prawem następstwa, zapewne ze względu na nieznaną treść jego nominacji, wystawionej w Sankt Petersburgu⁷⁸. Nuncjusz Archetti dokonał modyfikacji instrukcji papieskich w zakresie koadiutorii⁷⁹. Taką możliwość dawały mu przekazane instrukcje⁸⁰. Przewidywane było kanoniczne dochodzenie co do zdatności kandydata na urząd biskupi⁸¹. Jego nominacja miała posiadać treść na wzór listu apostolskiego w formie bulli, którą miał wystawić w imieniu papieża jego legat⁸². Przebywając w Rosji,

⁷⁰ M. J. Rouët de Journal, *Nonciatures*, t. 1, s. 183.

⁷¹ Zob. A. Ornatek, *Kontakty biskupa Ignacego Krasickiego ze Stolicą Apostolską*, w: *Ignacy Krasicki. Nowe spojrzenia*, red. Z. Goliński, T. Kostkiewiczowa, K. Stasiewicz, Warszawa 2001, s. 57.

⁷² Zob. T. Pawluk, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*, t. 2, Olsztyn 1986, s. 183.

⁷³ A. Theiner, *Die neuesten*, s. 99–100; zob. X. Пожарский (ред.), *Могилевская*, s. 54, zdjęcie u dołu.

⁷⁴ A. Theiner, *Die neuesten*, s. 99.

⁷⁵ M.J. Rouët de Journal, *Nonciatures*, t. 1, s. XLVIII.

⁷⁶ J. Bois, *L'église Sainte-Catherine à Pétersbourg*, „Échos d'Orient” 10(1907), s. 150.

⁷⁷ Benedictus XIV, *De synodo dioecisana libri tredecim*, t. 1, Ferrariae 1764, s. 25, n. 4; zob. D. Bouix, *Tractatus*, s. 483.

⁷⁸ R. Ritzler, P. Sefrin, *Hierarchia catholica medii et recentioris aevi*, t. 6: *A pontificatu Clementis PP. XII (1730) usque ad pontificatum Pii PP. VI (1799)*, Patavii 1958, s. 222 i 293.

⁷⁹ P. Pierling, *La Russie*, s. 152.

⁸⁰ M.J. Rouët de Journal, *Nonciatures*, t. 1, s. 40.

⁸¹ Tamże, s. 52.

⁸² Tamże, s. 53.

nuncjusz przekonał się, że nie mógł znaleźć lepszego kandydata na koadiutora niż ks. Benisławski. Wyraził to w piśmie kierowanym do kard. Pallaviciniego z Sankt Petersburga 27 sierpnia/7 września 1783 roku⁸³. List apostolski *Onerosa* zawiera postanowienie papieża, aby dokonać wyboru duchownego diecezjalnego na urząd koadiutora z prawem następstwa, któremu nuncjusz miał przydzielić stolicę tytularną Gadara. Przesłanką była rozległość archidiecezji mohylewskiej w Europie i Azji. Pracy pastoralnej na tak wielkim obszarze nie mógł sprostać sam metropolita.

Fakt, że nowo powstała jednostka administracyjna miała od razu uzyskać kanonicznego następcę biskupa diecezjalnego, stanowi precedens w dziejach Kościoła. Nuncjusz wiedział z instrukcji, że w kwestii współpracy pastoralnej mógł być brany pod uwagę biskup Jerzy Pawłowski, tytularny Alalia⁸⁴. Zwykle przyczyny ustanawiania biskupa koadiutora z prawem następstwa były związane z niedołążnością biskupa miejsca. Świadczy o tym doktryna kanonistyczna. W *Dekrecie* Gracjana zwracano uwagę, że biskup diecezjalny z racji choroby nie powinien zostać pozbawiony swojego urzędu⁸⁵. Zawsze powinien go wspomagać w działaniach inny duchowny w tym celu wyświęcony, aby w przyszłości zajął jego miejsce⁸⁶. W *Dekretalach* Grzegorza IX wprost postanawiano, że biskupowi z racji ciężkiej choroby winien zostać przydzielony koadiutor do wykonywania zadań duszpasterskich⁸⁷. *Księga VI* Bonifacego VIII wskazywała na ustanowienie koadiutora biskupa diecezjalnego z racji starości, przedłużającej się choroby bądź innej przeszkody w sprawnym działaniu. Papież mógł zasięgnąć zdania kapituły katedralnej⁸⁸. Sobór Trydencki był przeciwny przekazywaniu beneficjów kościelnych na zasadzie dziedziczenia⁸⁹. Papież potrydenccy często mianowali jednak biskupów koadiutorów z prawem następstwa. Papież Benedykt XIV w encyklice *Grave* z 15 sierpnia 1741 roku, skierowanej do arcybiskupów i biskupów Królestwa Irlandii, w paragrafie 8 zalecał, aby z racji podeszłego wieku albo złego stanu zdrowia sami prosili Stolicę Apostolską o ustanowienie przy nich biskupów koadiutorów⁹⁰. Taki duchowny miał być biskupem tytularnym⁹¹. Papieski zamiar ustanowienia biskupa koadiutora w jakiejś diecezji miał być podyktowany nagłą przyczyną⁹². Kandydat miał spełniać wymogi stawiane biskupowi diecezjalnemu⁹³. Prawo kanoniczne przewidywało urząd koadiutora przyrównany do sufragana biskupa diecezjalnego, istniejący tak długo, jak długo żył ten ostatni. Był to koadiutor bez prawa następstwa⁹⁴. Decydował o tym tylko papież, gdyż z prawa materia ta należa-

⁸³ Tamże, s. 157–158.

⁸⁴ Tamże, s. 46.

⁸⁵ C. 1, C. VII, q. 1.

⁸⁶ C. 14, 17, C. VII, q. 1; C. 17, C. VII, q. 1.

⁸⁷ C. 5, X, *de clerico aegrotante vel debilitato*, III, 6.

⁸⁸ C. un., *de clerico aegrotante vel debilitato*, III, 5, in VI°.

⁸⁹ Conc. Trid., sess. XXV, de ref., c. 7.

⁹⁰ Benedictus XIV, Ep. encycl. *Grave* 15 Aug. 1741, w: *Codicis Juris Canonici fontes*, red. P. Gasparri, t. 1, Romae 1926, s. 687.

⁹¹ D. Bouix, *Tractatus*, s. 315.

⁹² Tamże, s. 503–504.

⁹³ Tamże, s. 504.

⁹⁴ L. Ferraris, *Prompta*, s. 348, p. 2.

ła do *causis majoribus*⁹⁵. Wymagało to zazwyczaj zgody kapituły katedralnej oraz samego obecnego pasterza diecezji⁹⁶.

Ostatecznie nuncjusz ujawnił, już po udzieleniu sakry ks. Benisławskiemu, w piśmie do kard. sekretarza stanu z Sankt Petersburga z 2/13 lutego 1784 r., że ani caryca, ani arcybiskup Sierżeniewicz nie opowiedzieli się za potrzebą ustanowienia koadiutora z prawem następstwa⁹⁷. Nominacja biskupa koadiutora mohylewskiego⁹⁸ została wystawiona przez nuncjusza Archettiego w Sankt Petersburgu 23 stycznia/3 lutego 1784 roku dekretem wykonawczym *Cum Catholicus*⁹⁹. Wcześniej ten duchowny był posłem Katarzyny II do Państwa Kościelnego w marcu 1783 roku¹⁰⁰. Podkreślało to prawo legacji biernej Stolicy Apostolskiej¹⁰¹. Nominacja biskupia dokonana została dokumentem na wóz listu apostolskiego w formie bulli adresowanej do elekta, określającym jego prawa i obowiązki. Stał się koadiutorem arcybiskupa mohylewskiego bez prawa następstwa.

Biskup Benisławski był w wykonywaniu swojej posługi całkowicie podporządkowany metropolii¹⁰². Przewidziane było *iuramentum fidelitatis*¹⁰³, również z elementem *homagium* wobec Katarzyny II i jej następców. Promowany na biskupa tytularnego Gadara¹⁰⁴ złożył przysięgę na ręce legata. Było to w dniu jego sakry biskupiej, a sekretarz nuncjatury ks. Jacobo Massa sporządził oświadczenie notarialne na odręcznej formule przysięgi¹⁰⁵. Nuncjusz Archetti wyświęcił nominata 28 stycznia/8 lutego 1784 roku¹⁰⁶ na biskupa w kościele św. Katarzyny w Sankt Petersburgu¹⁰⁷, w asyście metropolity Sierżeniewicza i biskupa pomocniczego diecezji inflanckiej Jerzego Pawłowskiego tytularnego Alalia¹⁰⁸. Benisławski używał tytułu biskupa koadiutora jako biskupa pomocniczego mohylewskiego – *coadiutor archiepiscopatus Mohiloviensis*. Podpisał się w ten sposób na poświadczeniu złożenia *iuramentum fidelitatis* przez biskupa mińskiego Jakuba Ignacego Dederkę 15/26 sierpnia 1798 roku¹⁰⁹, będąc jego konsekratorem głównym, wraz z biskupem Józefem Leonem

⁹⁵ Tamże, s. 348, p. 5–7.

⁹⁶ E. Szaftrowski, *Biskupi koadiutorzy i pomocnicy*, „Prawo Kanoniczne” 22(1979), nr 3–4, s. 62.

⁹⁷ M.J. Rouët de Journal, *Nonciatures*, t. 1, s. 274.

⁹⁸ A. Żak, *Benisławski Jan*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 2, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski, Lublin 1989, kol. 273.

⁹⁹ *Акты и грамоты*, s. 46–49.

¹⁰⁰ M. Inglot, *Stolica*, s. 20.

¹⁰¹ Por. G. Świst, *Stolica Apostolska jako podmiot prawa międzynarodowego*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 38(2017), s. 702.

¹⁰² *Акты и грамоты*, s. 48.

¹⁰³ A. Theiner, *Die neuesten*, s. 49–52.

¹⁰⁴ K.R. Prokop, *Polonica z obsady biskupstw tytularnych XVII–XIX w. z Archivio Segreto Vaticano (ASV)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 93(2010), s. 193.

¹⁰⁵ Tenże, *Wypisy źródłowe do biografii polskich biskupów i opatów w czasów Rzeczypospolitej Obojga Narodów oraz niewoli narodowej doby zaborów (XVI–XIX w.)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 97(2012), s. 224.

¹⁰⁶ M.J. Rouët de Journal, *Nonciatures*, t. 1, s. 271.

¹⁰⁷ Tamże, s. LIII.

¹⁰⁸ Tamże, s. 46, przypis 2.

¹⁰⁹ K.R. Prokop, *Wypisy*, s. 232.

Łopacińskim, tytularnym Tripolis, oraz biskupem Adrianem Butrymowiczem OSBM, tytularnym Calama. Podobnie poświadczył biskup Benisławski *iuramentum fidelitatis* przy święceniach biskupa sufragana mohylewskiego Cypriana Odyńca, tytularnego Hipponen, 24 sierpnia/4 września 1798 roku¹¹⁰. Koadiutor mohylewski piastował godność prałata scholastyka w kapitule metropolitalnej i został odznaczony Orderem św. Stanisława¹¹¹. W latach 1800–1801 został administratorem archidiecezji mohylewskiej w związku z wygnaniem metropolity.

W latach 1801–1812 biskup Benisławski wycofał się z aktywności u boku arcybiskupa Siostrzeńcewicza. Zamieszkał w Inflantach, w majątku swojego brata, i tam zmarł w 1812 roku¹¹². Jego ranga urzędu koadiutora bardziej nawiązywała do listu apostolskiego *Magnopere* oraz praw Cerkwi prawosławnej.

5. FINAŁ MISJI DYPLMATYCZNEJ ARCHETTIEGO

Dopiero w kwietniu 1784 roku został wysłany do Państwa Kościelnego ambasador Katarzyny II. Był to książę Nikolai Borissowitsch Jusupow¹¹³. Podkreśliło to zdolność Stolicy Apostolskiej do przyjmowania legacji biernej¹¹⁴. Poselstwo Archettiego w Rosji nie zostało opatrzone sprawozdaniem końcowym, przynależnym misjom dyplomatycznym¹¹⁵. Było to częstą praktyką legatów papieskich ustanawianych przy królu polskim¹¹⁶.

Nuncjusz, wracając z zakończonego poselstwa w Cesarstwie Rosyjskim do Warszawy, został mianowany kardynałem. Katarzyna II domagała się przyznania mu tej godności podczas jego misji przy jej dworze w marcu 1784 roku, na wzór nuncjatur w Wiedniu, Paryżu i Madrycie¹¹⁷. Archetti został kardynałem w 1784 roku ze względu na misję dyplomatyczną prowadzoną w Cesarstwie Rosyjskim w latach 1783–1784. Katarzyna II chciała sama przekazać biret kardynalski Archettiemu jako niekatolicka władczyni i wykorzystać w ten sposób przychylność Stolicy Apostolskiej jej okazanej¹¹⁸. Jednakże 14/24 października 1784 roku dokonał tego król polski Stanisław August Poniatowski w Grodnie, gdyż nuncjusz był nadal akredytowany przy jego osobie¹¹⁹. Monarcha zaś nie chciał rangi nuncjatury kardynalskiej w Warszawie ze względu na elekcyjny tron polski. Stąd doszło niebawem do zmiany dyplomaty Stolicy Apostolskiej. Dotychczasowy przedstawiciel Ojca Świętego po opuszczeniu ziem polskich został 5 lipca 1785 roku legatem papieskim w Bolonii, w Państwie

¹¹⁰ Tamże, s. 280.

¹¹¹ A.A. Бовкало, *Hierarchia*.

¹¹² M. Ingot, *Stolica*, s. 24, przypis 23.

¹¹³ P. Pierling, *La Russie*, s. 159n.

¹¹⁴ Zob. G. Świst, *Stolica*, s. 702.

¹¹⁵ M.J. Rouët de Journal, *Nonciatures*, t. 1, s. LXXI; D. Wojtyśka, *Nuntiorum*, s. 323.

¹¹⁶ Zob. tamże, s. 300, 301, 303, 306, 309, 312, 317 i 319.

¹¹⁷ M.J. Rouët de Journal, *Nonciatures*, t. 1, s. LX.

¹¹⁸ Tamże, s. LXII i 372.

¹¹⁹ Zob. P. Zając, *Giovanni Andrea Archetti i Stanisław August Poniatowski. Obraz króla i wzajemnych relacji w depeszach nuncjusza do Sekretariatu Stanu Stolicy Apostolskiej z lat 1776–1784*, „Kwartalnik Historyczny” 123(2016), z. 2, s. 282.

Kościelnym¹²⁰. Archetti pisał z Wiednia do hr. Ostermanna, wicekanclerza Cesarstwa Rosyjskiego, w liście datowanym na 8/19 stycznia 1785 roku, że miał zabiegać o nominację kardynalską dla metropolity Siostrzeńcewicza¹²¹. W załącznikach do listu kard. Archettiego do kard. Pallaviciniego, pisanego w Wiedniu 3 stycznia 1785 roku¹²², pojawiły się także odpowiedzi na listy pożegnalne nowo mianowanego purpurata, które skierował do duchownych Cerkwi prawosławnej w Rosji. Zwraca uwagę to, że owe odpowiedzi zostały napisane w języku urzędowym Państwa Kościelnego, czyli łacińskim. Autorami korespondencji byli: Gabriel Pietrowicz Pietrow-Szaposznikow – metropolita nowogrodzki i petersburski, Innocenty Nieczajew – arcybiskup pskowski i ryski, Platon Georgijewicz Lewszyn – arcybiskup moskiewski oraz archiprezbiter Ivan Pamphilow – spowiednik Katarzyny II¹²³. Według Rouëta de Journela SJ ten ostatni znał łacinę jak język ojczysty.

ZAKOŃCZENIE

Przeprowadzone rozważania zwracają uwagę na rangę dokumentów wystawianych przez Stolicę Apostolską z racji tworzenia metropolii i archidiecezji mohylewskiej. Pisma z kancelarii papieża miały rangę listów apostolskich w formie brewe. Natomiast dokumenty powstałe w nuncjaturze w Sankt Petersburgu, z zamysłu Kurii Rzymskiej, nosiły formę bulli i rangę konstytucji oraz listów apostolskich. Były to dekrety wykonawcze. Działania władzy delegowanej legata papieskiego Giovanniego Andrei Archettiego zostały ujęte w ścisłej korespondencji z biskupem Rzymu i jego najbliższymi współpracownikami. Ustępstwa strony kościelnej w negocjacjach z dworem petersburskim dotyczyły zarówno kandydatów na stanowiska hierarchiczne, jak i *iuramentum fidelitatis* oraz urzędu biskupa koadiutora z prawem następstwa. Największa diecezja na świecie nie doczekała się u swoich początków jednoczesnego ustanowienia metropolity oraz jego kanonicznego następcy, co było zamysłem Piusa VI. Do końca życia arcybiskupa Stanisława Siostrzeńcewicza kwestia ta pozostała otwarta.

PRAWNE ASPEKTY USTANOWIENIA METROPOLII MOHYLEWSKIEJ

STRESZCZENIE

Absolutystyczne Cesarstwo Rosyjskie postawiło Stolicę Apostolską w 1782 roku przed faktem dokonanym, organizując struktury kościelne dla katolików na swoim obszarze. Skłoniło to papieża Piusa VI do nawiązania stosunków dyplomatycznych z Katarzyną II w celu

¹²⁰ M. J. Rouët de Journal, *Nonciatures*, t. 1, s. 455n.; D. Wojtyśka, *Nuntiorum*, s. 323; G. Ranzuzzi de' Bianchi, *Cardinali e papi di origine bolognese dal XIV al XX secolo*, Bologna 2021, s. 214.

¹²¹ M.J. Rouët de Journal, *Nonciatures*, t. 1, s. 454.

¹²² Tamże, s. 445.

¹²³ Tamże, s. 450–451.

kanonicznego powołania do życia metropolii i archidiecezji w Mohylewie. Misję w Sankt Petersburgu podjął dotychczasowy nuncjusz apostolski w Warszawie Giovanni Andrea Archetti w latach 1783–1784. Celem niniejszego opracowania jest przybliżenie i wyjaśnienie zjawisk prawnych, jakie zaistniały przy tworzeniu największej prowincji kościelnej i diecezji na świecie. Zlecone zadania wymagały negocjacji z dworem petersburskim w celu pogodzenia rozbieżnych stanowisk. Legat Stolicy Apostolskiej zmuszony był do ustępstw, mieszczących się jednak w przekazanych mu kompetencjach i granicach obowiązującego prawa kanonicznego. Działania podjęte w imieniu papieża stanowiły realizację władzy delegowanej jako zastępczej i zostały utrwalone w stosownych dokumentach fundacyjnych.

THE LEGAL ASPECTS OF THE ESTABLISHMENT OF THE METROPOLIS OF MOGILEV

SUMMARY

The absolutist Russian Empire presented the Holy See in 1782 with a *fait accompli* of organizing church structures for the Catholics in its territory. This prompted Pope Pius VI to establish diplomatic relations with Catherine II in order to canonically establish the metropolis and archdiocese in Mogilev. The mission in Saint Petersburg was undertaken by the former apostolic nuncio in Warsaw, Giovanni Andrea Archetti, in 1783-1784. The aim of this study is to present and explain the legal phenomena that occurred during the creation of the largest church province and diocese in the world. The assigned tasks required negotiations with the St. Petersburg court in order to reconcile divergent points of view. The Legate of the Holy See was forced to make concessions, however, within the competences transferred to him and within the limits of applicable canon law. The actions taken on behalf of the Pope constituted the implementation of delegated authority as a substitute and were recorded in the relevant foundation documents.

DIE RECHTLICHE ASPEKTE DER GRÜNDUNG DER KIRCHENPROVINZ VON MOGILEV

ZUSAMMENFASSUNG

1782 das absolutistische Russische Reich stellte den Heiligen Stuhl vor die vollendete Tatsache, auf seinem Territorium kirchliche Strukturen für Katholiken zu organisieren. Dies veranlasste Papst Pius VI., diplomatische Beziehungen mit Katharina II. aufzunehmen, um in Mogilev die Metropole und das Erzbistum kanonisch zu gründen. Die Mission in Sankt Petersburg wurde 1783–1784 vom Apostolischen Nuntius in Warschau, Giovanni Andrea Archetti, durchgeführt. Ziel dieser Studie ist es, die rechtlichen Phänomene darzustellen und zu erklären, die bei der Gründung der größten Kirchenprovinz und Diözese der Welt aufgetreten sind. Die übertragenen Aufgaben erforderten Verhandlungen mit dem St. Petersburger Hof,

um abweichende Standpunkte in Einklang zu bringen. Der Legat des Heiligen Stuhls musste jedoch im Rahmen der ihm übertragenen Kompetenzen und des geltenden kanonischen Rechts gewisse Zugeständnisse machen. Die im Namen des Papstes ergriffenen Maßnahmen stellten die Umsetzung delegierter Vollmachten als Stellvertreter dar und wurden in den entsprechenden Stiftungsdokumenten festgehalten.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

Benedictus XIV, *De synodo dioeciesana libri tredecim*, t. 1, Ferrariae 1764.

Benedictus XIV, Ep. encycl. *Grave* 15 Aug. 1741, w: *Codicis Juris Canonici fontes*, red. P. Gasparri, t. 1, Romae 1926, s. 685–687.

Bullarii Romani continuatio, red. R. Segreti, t. 6, Romae 1843.

Bullarii Romani continuatio, red. R. Segreti t. 7, Romae 1843.

Rouët de Journel M.J., *Nonciatures de Russie d'après les documents authentiques*, t. 4, *Nonciature d'Arezzo 1802–1806*, cz. 2, *1804–1806*, Romae 1927.

Rouët de Journel M.J., *Nonciatures de Russie d'après les documents authentiques*, t. 1, *Nonciature d'Archetti 1783–1784*, Città del Vaticano 1952.

Theiner A., *Die neuesten Zustände der Katholischen Kirche beider Ritus in Polen und Rußland seit Katharina II. bis auf unsere Tage: mit einem Rückblick auf die Russische Kirche und ihre Stellung zum heiligen Stuhle seit ihrem Entstehen bis auf Katharina II. bis auf unsere Tage: mit einem Bande Dokumente*, Augsburg 1841.

Акты и грамоты устройствъ и управлени римско-католической церкви въ Имперіи Россійской и Царствъ Польскомъ, Санкт-Петербург 1849.

Opracowania

Berardi C.S., *Commentaria in Jus Ecclesiasticum universum*, t. 1, Taurini 1746.

Bierzanek R., Symonides J., *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 1995.

Bois J., *L'église Sainte-Catherine à Pétersbourg*, „Échos d'Orient” 10(1907), s. 145–151.

Bouix D., *Tractatus de Episcopo ubi et de synodo dioeciesana*, t. 1, Parisiis 1873.

Czubik, A., *Ambasador*, w: *Leksykon prawa i protokolu dyplomatycznego*, red. S. Sykuna, J. Zajadło, Warszawa 2011, s. 18–24.

Dobrzańska B., Sitek M., *Mini leksykon dyplomatyczny*, Józefów 2011.

Espen Z.B., *Jus Ecclesiasticum universum hodiernae disciplinae*, t. 1, Coloniae Agrippinae 1748.

Fedele D., *Naissance de la diplomatie moderne (XIIIe–XVIIIe siècles)*, red. W. Vitzthum, B. Fassbender, A. Peters, M. Vec, Zürich, St. Gallen 2017.

Ferraris L., *Prompta bibliotheca canonica, juridica, moralis theologica*, t. 2, Venetiis 1782.

Godlewski M., *Benislowski Jan*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 1, red. W. Konopczyński, Kraków 1935, s. 434–435.

Grocholewski Z., *Dyplomacja Stolicy Apostolskiej*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 4, red. R. Łukaszyk, L. Bienkowski, F. Gryglewicz, Lublin 1985, kol. 427–431.

Inglot M., *Papieskie misje dyplomatyczne w Rosji pod koniec XVIII i na początku XIX wieku*, „Kościół w Polsce. Dzieje i kultura” 15(2016), s. 55–70.

- Inglot M., *Stolica św. Piotra i Sankt Petersburg. U początków oficjalnych relacji dyplomatycznych między dwoma państwami w XIX wieku*, w: *Pomiędzy św. Piotrem i Sankt Petersburgiem. Kościół katolicki na Podlasiu i Lubelszczyźnie na przełomie XIX i XX wieku*, red. J.R. Marczewski, Lublin 2022, s. 15–45.
- Kalous A., *Jagiellonian Kings of Bohemia and Hungary and papal legates*, w: *The Jagiellonians in Europe. Dynastic Diplomacy and Foreign Relations*, red. A. Bárány, B.A. Bacsa, Debrecen 2016, s. 159–169.
- Kasabuła T., *Początki organizacji terytorialnej Kościoła katolickiego obrządku łacińskiego w Cesarstwie Rosyjskim*, „Rocznik Teologii Katolickiej” 7(2008), s. 260–271.
- Kasabuła T., *Stanisław Bohusz Sierzeńcewicz – pierwszy arcybiskup metropolita mohylewski, w: Od Maximis undique pressi do Totus tuus Poloniae populus. Metropolie mohylewska i wileńska w latach 1798–1992*, red. J. Wasilewski, Białystok–Warszawa 2019, s. 17–31.
- Kozyrska A., *Mohylewska metropolia*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 13, red. E. Gigilewicz, Lublin 2009, kol. 43–45.
- Kozyrska A., *Sierzeńcewicz Stanisław*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 18, red. E. Gigilewicz, Lublin 2013, kol. 183–184.
- Kumor B., *Początki i organizacja kapituły metropolitalnej w Mohylewie nad Dnieprem*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 22(1975), z. 4, s. 159–164.
- Lesage G., *La titulature des envoyés pontificaux sous Pie II (1458–1464)*, „Mélanges d’archéologie et d’histoire”, 58(1941), s. 206–247.
- Loret M., *Kościół katolicki a Katarzyna II 1772–1784*, Kraków i Warszawa 1910.
- Moeglin J.M., *La place des messagers et des ambassadeurs dans la diplomatie princière à la fin du Moyen Age*, „Études de lettres” 3(2010), s. 11–35.
- Nanke C., *Historia dyplomacji*, cz. 1, Kraków 1947.
- Nicollis L.V., *Praxis Canonica sive Jus Canonicum casibus practicis explanatum*, t. 2, Salsburgi 1729.
- Ornatek A., *Kontakty biskupa Ignacego Krasickiego ze Stolicą Apostolską*, w: *Ignacy Krasicki. Nowe spojrzenia*, red. Z. Goliński, T. Kostkiewiczowa, K. Stasiewicz, Warszawa 2001, s. 47–61.
- Ornatek A.S., *Wpływ pruskiego prawa krajowego na powstanie i realizację konstytucji apostołskiej Piusa VI Saepo factum est z 16 marca 1799 roku*, „Studia Redemptorystowskie” 14(2016), s. 481–494.
- Ornatek A.S., 2021, *Podeszły wiek kandydatów przy nominacjach biskupów diecezjalnych według Kodeksu prawa kanonicznego z 1983 roku*, „Studia Redemptorystowskie”, t. 19, s. 341–372.
- Ornatek A.S., *Rozumienie władzy rządzenia (jurysdykcji) w świetle konstytucji apostołskiej Praedicate Evangelium z 19 marca 2022 roku*, „Studia Elbląskie”, 25(2024), s. 431–444.
- Pawłuk T., *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*, t. 1, Olsztyn 1985.
- Pawłuk T., *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*, t. 2, Olsztyn 1986.
- Pierling P., *La Russie et le Saint-Siège. Études diplomatiques*, t. 1, Catherine II. – Paul I. – Alexandre I, Paris 1912.
- Prokop K.R., *Polonica z obsady biskupstw tytularnych XVII–XIX w. z Archivio Segreto Vaticano (ASV)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 93(2010), s. 175–209.
- Prokop K.R., *Wypisy źródłowe do biografii polskich biskupów i opatów z czasów Rzeczypospolitej Obojga Narodów oraz niewoli narodowej doby zaborów (XVI–XIX w.)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 97(2012), s. 217–332.

- Ranuzzi de' Bianchi, G., *Cardinali e papi di origine bolognese dal XIV al XX secolo*, Bologna 2021.
- Ritzler R., Sefrin P., *Hierarchia catholica medii et recentioris aevi*, t. 6: *A pontificatu Clementis PP. XII (1730) usque ad pontificatum Pii PP. VI (1799)*, Patavii 1958.
- Rybczyński H., *Brewa*, w: *Encyklopedia katolicka*, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski, t. 2, Lublin 1995, kol. 1064.
- Szady B., *Rozwój struktur parafialnych i dekanalnych metropolii mohylewskiej (1783–1918)*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 54(2019), z. 2, s. 5–42.
- Szewczyk R., *Pozycja prawna legatów Biskupa Rzymu*, „Prawo Kanoniczne” 56(2013), nr 1, s. 73–91.
- Szot A., *Struktury administracyjne Kościoła rzymskokatolickiego w Cesarstwie Rosyjskim (w latach 1772–1847)*, „Kościół w Polsce. Dzieje i Kultura” 12(2013), s. 51–63.
- Sztafrowski E., *Biskupi koadiutorzy i pomocnicy*, „Prawo Kanoniczne” 22(1979), nr 3–4, s. 55–79.
- Świsł G., *Stolica Apostolska jako podmiot prawa międzynarodowego*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 38(2017), s. 699–712.
- Wagenseil G., *De legato a latere, vulgo: Des Pabsts Factotum*, Francof. et Lipsiae 1696.
- Walkusz J., *Dyplomacja watykańska i sobory jako spektakularne przejawy odnowy życia religijno-kościelnego inicjowane przez Stolicę Apostolską*, „Kościół w Polsce. Dzieje i Kultura” 15(2016), s. 7–19.
- Wańczyk R., *Zarys dziejów kapituły w aspekcie historyczno-prawnym jako organu kolegiального diecezji do Soboru Trydenckiego*, „Resovia Sacra” 21(2014), s. 469–483.
- Wasilewski J., *Arcybiskupi i administratorowie Archidiecezji Mohyłowskiej*, Pińsk 1930.
- Wojtyska D., *Nuntiorum series chronologica*, w: *Acta Nuntiaturae Polonae*, t. 1, red. D. Wojtyska, Romae 1990, s. 191–340.
- Wójcik W., *Bulla*, w: *Encyklopedia katolicka*, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski, t. 2, Lublin 1995, kol. 1192–1194.
- Wroceński J., *Nominacje biskupów w świetle prawa kanonicznego i praktyki dyplomatycznej*, „Prawo Kanoniczne” 40(1997), nr 1–2, s. 71–101.
- Wroceński J., *Rola i zadania prezbiterium w życiu kościoła partykularnego. Studium prawnohistoryczne*, Warszawa 1998.
- Zajac P., *Giovanni Andrea Archetti i Stanisław August Poniatowski. Obraz króla i wzajemnych relacji w depezbach nuncjusza do Sekretariatu Stanu Stolicy Apostolskiej z lat 1776–1784*, „Kwartalnik Historyczny” 123(2016), z. 2, s. 279–311.
- Żak A., *Beniśławski Jan*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 2, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski, Lublin 1989, kol. 273.
- Пожарский X. (ред.), *Могилевская Римско-католическая архиепархия. Свидетельства живой памяти. 1783-1939. Международная конференция в Санкт-Петербурге 6-9.12.2018. Доклады и архивные материалы*, Санкт-Петербург 2019.
- Попов М.А., Ганчар А.И., *Митрополит С. Богуш-Сестренцевич: формирование правительственной политики по отношению к Римско-католической церкви на белорусских землях (конец XVIII – первая четверть XIX века)*, Гродно 2012.

Zasoby internetowe

- Inglot M., *Historia struktur kościoła katolickiego w Rosji* [on-line], https://opoka.org.pl/biblioteka/D/DD/rosja_administracja2001.html (dostęp: 6.02.2025).

Untergehrer W., *Die päpstlichen nuntii und legati im Reich (1447–1484). Zu Personal und Organisation des kurialen Gesandtenwesens* [on-line], https://edoc.ub.uni-muenchen.de/15862/1/Untergehrer_Wolfgang.pdf (dostęp: 13.02.2025).

Бовкало А.А., *Hierarchia Catholica in Imperio Rossiaco in Annum 1810* [on-line], <http://petergen.com/bovkalosp/mohylow1810.html> (dostęp: 17.02.2025).